

Визначені основні тенденції розвитку права, які зумовлені глобалізаційними процесами. Досліджено правову інтеграцію як об'єднання національних правових систем шляхом приведення їх базових елементів у відповідність до визначених правових стандартів.

Ключові слова: глобалізація права, правова інтеграція, фактори розвитку права, способи правової інтеграції.

Plavich V. The law in the globalization conditions: formation, features and trends of development

The scientific article analyzes the feature of law from the point of view of a particularly modern understanding of law, ways of legal integration, factors of the development of law in a globalized world. The essential characteristics of globalization, as the determining phenomenon of modernity, its manifestation in the main spheres of the life activity of society are studied.

The main tendencies of the development of law, which are determined by globalization processes, are determined. Legal integration as an association of national legal systems has been studied, by bringing their basic elements into conformity with certain legal standards.

Key words: globalization of law, legal integration, factors of law development, ways of legal integration.

УДК 340.13

*Анатолій Євгенійович Шевченко,
завідувач кафедри теорії, історії права
і держави та конституційного права
Університету державної фіскальної служби України,
доктор юридичних наук, професор, Заслужений юрист України*

*Сергій Володимирович Кудін,
доцент кафедри теорії, історії
права і держави та конституційного права
Університету державної фіскальної служби України,
кандидат юридичних наук, доцент*

**ІСТОРИКО-ПРАВОВИЙ АНАЛІЗ ДЖЕРЕЛ ПРАВА
УКРАЇНСЬКОЇ НАРОДНОЇ РЕСПУБЛІКИ (1917–1918 рр.)**

Постановка проблеми. У сучасних умовах розбудови правової системи незалежної України, її поступової інтеграції в європейський простір актуалізується звернення уваги до минулої правової спадщини. При цьому важливо наголосити, що сучасна Українська держава, її право перебувають у перехідному стані, а отже, існує низка проблем, пов'язаних із визначенням системи джерел права, їх структуризацією, упорядкованістю тощо. Відтак закономірним є прагнення проаналізувати джерела права Української Народної Республіки (далі – УНР), оскільки перша українська національна держава ХХ ст. і її право також перебували у перехідному періоді, який відрізнявся драматизмом історичної ситуації, військовим конфліктом, соціальною і правовою активністю народу. Тому, як ми вважаємо, досвід формування системи джерел права УНР є слушним і повчальним для сьогодення; необхідною є побудова стрункої і чіткої, а не хаотичної і розбалансованої, системи джерел права України.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. У науковій літературі проблемам джерел права УНР присвячено низку праць. Переважно в них досліджено проблеми становлення і розвитку конституційного, земельного, кримінального, трудового законодавства УНР, впливу правосвідомості на правотворчий процес тощо. Проте в історично-правовій науці існує прогалина, пов'язана з історично-правовим аналізом усього комплексу джерел права у період існування УНР.

Мета статті полягає у з'ясуванні системи джерел права УНР, виявленні їх змісту, ролі і значення у процесі встановлення правопорядку у державі.

Основні результати дослідження. Основним джерелом права у період існування УНР були нормативно-правові акти, а серед них – закони. Цікавим є питання: чи можна віднести до законів III і IV універсали Української Центральної Ради (далі – УЦР)? Адже універсали були специфічними політико-правовими документами, за формою нагадували декларації чи відозви

до народу. Проте вони містили низку важливих нормативних приписів конституційно-правового характеру. Так, у *III Універсалі* (7 листопада 1917 р.) містилися такі положення, як скасування права власності на панські, удільні, церковні та інші землі, встановлення 8-годинного робочого дня, скасування смертної кари, забезпечення прав і свобод громадян тощо [1].

IV Універсал (9 січня 1918 р.) проголошував незалежність УНР, підтверджував всі права і свободи громадян, закріплював положення, що всі нації будуть користуватись правом національно-персональної автономії, встановлював, що ліси, води і надра, як «добро українського трудящого народу», переходять у порядкування держави тощо [2]. Враховуючи зазначене, можна стверджувати, що універсали були законами і мали конституційно-правовий характер.

Іншим важливим джерелом була *Конституція УНР* від 29 квітня 1918 р. (Статут про державний устрій, права і вольності УНР). Її прийняття підсумувало увесь складний процес конституційного правотворення в УНР, закріпило політичні ідеї УЦР, сприяло нормативному «оформленню» правової системи держави. Конституція УНР достатньо досліджена у науковій літературі, тому вкажемо на її найбільш важливі норми, які свідчать про ставлення законодавця до джерел права УНР. Так, у Конституції УНР отримав закріплення принцип поділу державної влади на три гілки, що означало: існує єдиний орган законодавчої влади, яким було визнано Всенародні Збори (пр. 23). Саме Всенародні Збори (парламент) мав право приймати закони; Конституція УНР встановила і виключне право парламенту на прийняття законів (постанов) щодо таких питань, як-то: збір податків, державні позики, обов'язкова військова або міліцейська служба громадян, оголошення війни, підписання миру, встановлення «одиниці міри, ваги і монети» (пр. 44–49) [3].

Вища виконавча влада в УНР мала належати Раді Народних Міністрів, до компетенції якої входило вирішення питань, які залишались поза межами діяльності органів місцевого самоуправління, або які стосувались інтересів всієї держави. Також Рада Народних Міністрів мала контролювати і координувати діяльність зазначених органів, не порушуючи їх компетенції, та допомагати в їх діяльності (пр. 24, 50) [3]. Вищий орган виконавчої влади мав право видавати в межах своєї компетенції відповідні підзаконні акти (хоча Конституція УНР не визначила форму цих актів).

Отже, у процесі нормотворчості був проведений чіткий розподіл між законами і підзаконними актами. Свідчення цьому знаходимо у відповідних положеннях *III Універсалу*. Так, у цьому документі проголошувалося, що до моменту легітимізації Установчих Зборів України право видавати закони належить лише УЦР, а Генеральний Секретаріат є урядом і виконавчим органом. Більш чітко про зазначений розподіл говориться у Законі УНР від 25 листопада 1917 р. «Про правонаступництво». Зокрема, у р. I визначено, що «виключне і неподільне право видавати закони для Української Народної Республіки належить – Українській Центральній Раді», а у ст. 2 р. II закріплено положення, що «право видавати розпорядження в обсягу урядування, на основі законів, належить Генеральним Секретарям Української Народної Республіки» [4].

Слід зазначити, що з проголошенням УНР УЦР рішуче узяла курс на розбудову власної нормативно-правової бази, яка відповідала б новим суспільним відносинам, що почали складатись після Лютневої революції 1917 р. Передусім, увага приділялась прийняттю актів у різних галузях публічного права. Так, можна назвати кілька важливих документів у сфері конституційного законодавства. Крім названих вище *III* та *IV* універсалів, Конституції УНР, Закону «Про правонаступництво», були прийняті такі закони: від 11 та 17 листопада 1917 р. «Про вибори до Установчих Зборів УНР», від 9 січня 1918 р. «Про національно-персональну автономію», від 2–4 березня 1918 р. «Про громадянство», від 6 березня 1918 р. «Про поділ України на землі».

Значна увага УЦР приділялась нормативному забезпеченню функціонування фінансової системи УНР. Для цього були прийняті такі закони: від 9 грудня 1917 р. «Про Головну скарбницю і Держбанк УНР», від 19 грудня 1917 р. «Тимчасовий закон про випуск державних кредитових білетів УНР», від 1 березня 1918 р. «Про грошову одиницю, биття монети та друк державних кредитових білетів», від 11 квітня 1918 р. «Про тимчасові розписи видатків на 1918 р.».

Законодавча діяльність Центральної Ради поширювалася і на інші сфери. Зокрема, у галузі трудового законодавства були прийняті важливі закони: від 28 листопада 1917 р. «Про робітничі комітети», від 25 січня 1918 р. «Про 8-годинний робочий день», від 2 березня 1918 р. «Тимчасо-

вий статут громадських робіт», від 22 квітня 1918 р. «Про фабрично-заводські комітети» та інші, у сфері земельного законодавства – від 18 січня 1918 р. «Тимчасовий земельний закон УНР» та поправка до цього закону від 29 квітня 1918 р., у галузі кримінального законодавства – закони від 19 листопада 1917 р. «Про амністію», від 5 березня 1918 р. «Про покарання учасників воєн і повстань проти Української держави», від 16 квітня 1918 р. «Про недоторканість членів Центральної Ради», циркуляр від 13 квітня 1918 р. «Про затримання і притягнення до відповідальності чужинців-спекулянтів, які не мають документів на право в'їзду на територію УНР».

Проте складна суспільно-політична ситуація в країні, війна з більшовицькою Росією та деякі інші причини гальмували розвиток нормативно-правової бази УНР. За цих умов повністю скасувати чинність старого (імперського) законодавства було не можливо. Саме тому у законі «Про правонаступництво» містилися положення, що «всі закони і постанови, які мали силу на території Української Народної Республіки до 27 жовтня 1917 року, оскільки вони не змінені і не скасовані Універсалами, законами і постановами Української Центральної Ради, мають силу і надалі, як закони і постанови Української Народної Республіки» (ст. 1 р. II), до видання розпоряджень генеральними секретарями УНР «зостаються в силі розпорядження російської влади, які були видані до 27 жовтня 1917 р., оскільки вони вже не змінені або не скасовані Українською Центральною Радою та Генеральним Секретарством» (ст. 2 р. II) [4].

Отже, факт наявності таких положень свідчив, що УЦР включила до нормативно-правової бази УНР закони і підзаконні акти колишньої Російської імперії та Тимчасового уряду, але у тій частині, яка не суперечить новому законодавству. Саме тому у сфері трудового, цивільного, кримінального, процесуального законодавства продовжували діяти, відповідно, закон Тимчасового уряду від 22 червня 1917 р. «Про розпорядок розвитку і прикладення діючих законів про охорону праці», Звід законів Російської імперії (X том), Кримінальне Уложення 1903 р., імперські статuti, що визначали порядок утримання у в'язницях, різноманітні тюремні інструкції, постанова Тимчасового уряду від 2 серпня 1917 р. «Про вжиття заходів проти осіб, що загрожують обороні держави, її внутрішній безпеці та завоюванням революції 1917 року», ухвала Тимчасового уряду «Про відповідальність за ображення дипломатичних представників іноземних дружніх держав», Статут кримінального судочинства 1864 р., Статут цивільного судочинства 1864 р. та низка інших нормативно-правових актів.

В УНР чинними були і правові звичаї. Так, окремі норми земельного, сімейно-шлюбного, спадкового права відтворювали норми звичаєвого права. Хоч і в опосередкованій формі, але все ж УЦР проголосила чинність деяких норм звичаєвого права. Саме так ми можемо тлумачити наступну частину тексту III Універсалу: «Суд на Україні повинен бути справедливий, відповідальний *духові народу*. З тою метою приписуємо Генеральному Секретарству Судових Справ зробити всі заходи упорядкувати судівництво і привести його до згоди з *правними поняттями народу*» [1] (виділено авторами. – А. Ш., С. К.).

У сучасній науковій літературі висловлюється справедлива думка, що в окремі історичні періоди зростає роль регулюючої функції правосвідомості. Так, слід погодитись з думкою деяких дослідників, що в умовах стабільного державного ладу, усталеної правової системи, розвиненої юридичної техніки, коли домінує нормативно-правовий акт, правосвідомість як джерело права зазвичай не розглядається. Проте в умовах формування національної правової системи, соціальних революцій, кардинальних перетворень у соціальній структурі суспільства, при відсутності достатньої нормативної бази, стійкої і розгалуженої системи законодавства, чіткого механізму її реалізації, нормативна функція правосвідомості проявляється особливо виразно [5, с. 41–42; 6, с. 44–45].

Загалом можна говорити, що така функція правосвідомості набуває свого вияву у перехідний період, коли ще не розбудована струнка і чітка система національного законодавства, яке б повністю регулювало «нові» суспільні відносини. Крім того, законодавство попередньої доби у більшості випадків вже не може здійснювати регулюючий вплив на такі відносини, оскільки створювалось для зовсім інших умов. Класичним прикладом такого перехідного періоду є доба УНР. І хоча в офіційних документах УНР ми не знаходимо закріплення правосвідомості як джерела права, все ж вона мала значення регулятора суспільних відносин.

Зрозуміло, що у досліджуваній нами період активізується роль народної правосвідомості, яка у сфері правотворчості проявляється у правових звичаях, і, особливо – революційної правосвідомості. Її конкретним виразом, як вважають деякі науковці, є погляди конкретного судді щодо «революційної доцільності», сформовані на основі відповідного рівня правової культури; або погляди конкретного судді щодо політичної доцільності [7, с. 57; 8, с. 39].

Революційна правосвідомість стає одним із джерел права у сфері правозастосування, передусім – у судовій сфері. Однак революційна правосвідомість була притаманна діяльності радянських судів. Для УНР же притаманним було існування професійності правосвідомості суддівського корпусу, а судді надавали перевагу законодавству. Як ми вважаємо, саме така форма правосвідомості відображає принципи законності та справедливості у діяльності судів. Очевидно, саме для забезпечення справедливого суду УЦР у III Універсалі постановила, що судівництво в УНР має базуватися на «правових поняттях народу», а не на революційній правосвідомості. Навіть надзвичайні судові органи – військово-революційні суди, діяльність яких підлягала нормам «Інструкції військовому революційному суду» від 5 березня 1918 р., мали вирішувати справи, дотримуючись принципу законності, їх вироки мали відповідати чинному законодавству.

Слід зазначити, що слабкість державного механізму, незавершеність судової реформи в УНР, у значній кількості випадків – неефективність діяльності органів державної влади й управління на місцях, викликали потребу у населення (особливо в сільській місцевості) до здійснення громадського судочинства, у процесі якого реалізувались здебільшого норми звичаєвого права. Воно могло провадитися громадськими судами, різноманітними органами сільського самоврядування, і мало на меті забезпечити реалізацію населенням власного розуміння поняття справедливості.

Висновки. Право УНР перебувало у перехідному періоді, тому його характерною рисою була багатоджерельність. До системи джерел права УНР можна віднести нормативно-правові акти, правові звичаї; нормативну функцію мала також правосвідомість.

Основним джерелом права були нормативно-правові акти (закони і підзаконні акти). Серед законів, право приймати які мав лише єдиний орган законодавчої влади – УЦР, слід виділити III та IV універсали УЦР, Конституцію УНР від 29 квітня 1918 р. Було прийнято низку важливих законів у сфері конституційного, кримінального, земельного, фінансового, трудового законодавства. Підзаконні акти мали право видавати органи виконавчої влади й органи місцевого самоврядування. На території УНР визнавалася дія тих нормативно-правових актів колишньої Російської імперії та Тимчасового уряду, які не були скасовані УЦР і не суперечили чинному законодавству.

Чинними в УНР були правові звичаї, які відображали у правотворчій сфері народну правосвідомість і відтворювались у земельному, сімейно-шлюбному, спадковому законодавстві. У сфері правозастосування джерелами права можна визнати професійну правосвідомість суддів і правосвідомість населення; остання знаходила свій вияв під час громадського судочинства, яке було спрямоване на реалізацію норм звичаєвого права.

Використані джерела

1. III Універсал Української Центральної Ради [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://gska2.rada.gov.ua/site/const/universal-3.html>.
2. IV Універсал Української Центральної Ради [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/n0001300-18>.
3. Конституція Української Народної Республіки (Статут про державний устрій, права і вольності УНР) [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/n0002300-18>.
4. Закон Української Центральної Ради «Про правонаступництво» від 25 листопада 1917 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://textbooks.net.ua/content/view/993/17/>.
5. *Оніщенко Н. М.* До питання про правову активність як ознаку громадянського суспільства / Н. М. Оніщенко // Віче. – 2014. – № 17. – С. 40–44.
6. *Козаченко В. М.* Революційна правосвідомість: темпоральні виміри / В. М. Козаченко // Часопис Київського університету права. – 2014. – № 3. – С. 44–48.
7. *Іванова А. Ю.* Правосвідомість як джерело права у перехідних державах (на прикладі української революції 1917–1921 рр.) / А. Ю. Іванова // Правова держава. – 2015. – Вип. 26. – С. 52–60.
8. *Пархоменко Н. М.* Революційна правосвідомість і правопорядок в умовах сучасних перетворень / Н. М. Пархоменко // Альманах права. Правовий світогляд: людина і право. – 2014. – Вип. 5. – С. 38–44.

Шевченко А. Є., Кудін С. В. Історико-правовий аналіз джерел права Української Народної Республіки (1917–1918 рр.)

У статті досліджено систему джерел права Української Народної Республіки, виявлено їх зміст, роль і значення у процесі встановлення правопорядку у державі. З'ясовано, що до системи джерел права УНР можна віднести нормативно-правові акти, правові звичаї; нормативну функцію мала також правосвідомість. Встановлено, що основним джерелом права були нормативно-правові акти. Доведено, що право приймати закони мав лише єдиний орган законодавчої влади – Українська Центральна Рада, а підзаконні акти мали право видавати органи виконавчої влади й органи місцевого самоврядування. З'ясовано, що на території УНР визнавалась дія тих нормативно-правових актів колишньої Російської імперії та Тимчасового уряду, які не були скасовані УЦР і не суперечили чинному законодавству. Обґрунтовано положення, що чинними в УНР були правові звичаї, які відображали у правотворчій сфері народну правосвідомість і відтворювалися у земельному, сімейно-шлюбному, спадковому законодавстві. Встановлено, що у сфері правозастосування джерелами права були професійна правосвідомість суддів і правосвідомість населення, а остання виявлялася під час громадського судочинства, яке було спрямоване на реалізацію норм звичаєвого права.

Ключові слова: Українська Народна Республіка, джерела права, історично-правовий аналіз, нормативно-правові акти, закони, правові звичаї, правосвідомість.

Shevchenko A., Kudin S. Historical and legal analysis of sources of law of the Ukrainian People's Republic (1917–1918)

In article the system of sources of the law during existence of the Ukrainian People's Republic is considered, its contents, a role and value in the course of establishment of law and order in the state are revealed. It is established that in the system of sources of the law of the period of existence of the Ukrainian People's Republic it is possible to carry normative legal acts and legal customs; also the sense of justice had legal consciousness.

It is established that normative legal acts (laws and bylaws) were the main source of the law. It is established that during the studied period III and IV Universals of the Central Rada and the Constitution of the Ukrainian People's Republic of April 29, 1918 were the main acts. It is established that rule-making activity has been concentrated in the sphere of the constitutional, land, labor, criminal legislation, the attention to standard ensuring functioning of a financial system of the Ukrainian People's Republic was paid.

It is proved that only one regulatory authority – the Central Rada had the right to adopt laws, and bylaws had the right to give executive authorities and local governments. It is established that in the territory of the Ukrainian People's Republic operation of those normative legal acts of the former Russian Empire and Provisional government which haven't been cancelled by the Central Rada admitted and didn't contradict the current legislation. It is revealed that such normative legal acts were acting in the sphere of the labor, civil, criminal, procedural legislation. Situation is proved that acting in the Ukrainian People's Republic were legal customs which reflected national sense of justice in the law-making sphere and were reproduced in the land, family and marriage, hereditary legislation. It is proved that, though in the mediated form, but nevertheless the Central Rada has proclaimed force of some norms of common law. It is established that in the sphere of law enforcement the professional legal consciousness of judges and legal consciousness of the population were sources of law. It is proved that for the Ukrainian People's Republic existence of professionalism of legal consciousness of the judicial case was inherent, and judges preferred the legislation. It is revealed that such form of legal consciousness reflected the principles of legality and justice in activity of the courts. It is established that for ensuring fair trial the Central Rada has established the rule that legal proceedings in the Ukrainian People's Republic have to be based on «legal concepts of the people», but not on revolutionary legal consciousness. It is revealed that the weakness of state mechanism, incompleteness of judicial reform in the Ukrainian People's Republic, in a significant amount of cases – inefficiency of activity of state governing bodies on places, have caused requirement in the population to implementation of public legal proceedings in the course of which the legal consciousness of the population found the expression. It is proved that public legal proceedings have been directed to realization of norms of common law.

Key words: Ukrainian People's Republic, law sources, historical and legal analysis, normative legal acts, laws, legal customs, legal consciousness.

УДК 340.115

*Ілля Дмитрович Шутак,
професор кафедри теорії та історії держави і права
Університету Короля Данила,
доктор юридичних наук, професор,
Заслужений діяч науки і техніки України*

МЕТОД АНАЛІЗУ В ЮРИДИЧНІЙ ТЕХНІЦІ

Постановка проблеми. Питання юридичної техніки є одними з найважливіших для юридичної науки. Юридична техніка сприяє не тільки автономізації конкретних правових галузей, а й їх інтеграції, що визначається потребами розвитку концепцій теоретичного правознавства, його інтеграції у європейський дослідницький простір.